

Standard Institute = ANSI) újabban megerősített – ANSI Z39.14 jelzetű – szabványa a referátumok készítéséről. A szabvány pályafutásával – az 1971. évi eredeti kiadásával, 1979. évi módosításával és újabb felülvizsgálatával – kapcsolatos “események” igen figyelemreméltóak a szabványalkotás történetében, illetve a referátumok jelentőségének növekedésében, korszerűsítésében. A szabvány egyébként teljes összhangban van a publikációkkal és a dokumentációval kapcsolatos referátumokra vonatkozó ISO 214-1976 jelzetű nemzetközi szabvánnyal, ami nagyrészt annak is köszönhető, hogy mindkét szabványt előkészítő, illetve kidolgozó munkacsoport vezetője ugyanaz a személy, *B. H. Wei* (Exxon Research and Engineering Co., USA) volt.

Tudvalevő, hogy a referátumok létrejöttüket – a találmányokhoz hasonlóan a szükségleteknek köszönhetik, és nemcsak a másodlagos (szekunder) irodalmi termékek fontos típusának tekinthetjük őket, hanem az elsődleges (primer) irodalomra vonatkozóan kritikai szerepet betöltő termékeknek is. Az online adatbankokban a (gépileg olvasható) referátumok szövegén keresztül történő keresés jelentőségüket tovább növeli a dokumentumok szerzői és használói közötti információátvitelben. E jelentőségnövekedés mértéke attól is függ, hogy előkészítésük és megírásuk mennyiben felel meg a korszerű követelményeknek.

A szóban forgó szabvány célja, mint azt már 1971. évi eredeti kiadás is hangsúlyozza, annak elősegítése, hogy mindegyik dokumentum leglényesebb tartalma gyorsan és pontosan megismerhető legyen mind az elsődleges irodalom olvasói, mind pedig a másodlagos szolgáltatások használói számára. Ezt a gyors megismerést az segíti elő, ha a dokumentum szerzője művét sokatmondó címmel és jó kivonattal látja el, szem előtt tartva, hogy művéből sokan nem olvasnak el egyebet, mint a címét és kivonatát (referátumát).

A szabvány tehát elsődlegesen a szerzőket és a szerkesztőket segíti a valóban hasznos kivonatok el-

készítésében. De ezenkívül a referáló szolgáltatások személyzetének és az elsődleges irodalom egyéb fel dolgozóinak munkáját is támogatja.

Tartalma az alábbiak szerint tagolódik:

1. *Alkalmazási kör és definíciók*
2. *Cél és használat*
3. *A dokumentum tartalmának tárgyalása*
4. *Előadásmód és stílus*
5. *További információk*

Függelék: kivonatpéldák

A szabvány tengelyében természetesen a dokumentum tartalmának ismertetése áll. Ennek a résznek a bevezető sorai utalnak arra, hogy sok szakterületen az olvasók már hozzászórtak ahhoz, hogy a referátum az eredeti dokumentumban tárgyalt célkitűzések, módszerek, eredmények és következtetések summázatát adja. A kísérletekkel kapcsolatos közlemények a legtöbbször valóban ezek szerint a részletek szerint elemezhetők, de a referátumokban az optimális sorrendiség azokról a használóktól is függhet, akik részére a kivonatok (referátumok) elsősorban készülnek.

Az ANSI-szabványok 5 évig maradnak érvényben, ezután felül kell vizsgálni őket. A felülvizsgálat eredményeképpen vagy erősítést nyernek, vagy módosítják őket, vagy pedig elvesztik hatályukat. Az ANSI Z39.14 szabványt a felülvizsgálat kapcsán – mint már szó volt róla – megerősítették, azonban bírálat is érte. Nevezetesen az, hogy a szabvány nem határozza meg kielégítően az olyan dokumentumok kivonatolásának módját, amelyek nem kísérletekről szólnak, ide sorolva a szabványokat is. Ez felveti egy másik szabvány szükségességét, amely arra lenne hivatva, hogy szabályozza ezeknek az eltérő közlemény- és kiadványkategóriáknak a referálását.

/HALL, D. M.: *Writing abstracts: the American National Standard. = Bulletin of the American Society for Information Science, October/November 1986. p. 35./*

(Balázs János)

Könyveszerzés igényekre? A Sussex Egyetem Könyvtárának tapasztalatai

Az angliai *Sussex Egyetem Könyvtárában* a könyvek kölcsönzési forgalma alapján módosították az állománygyarapítási politikát. Ez az “igény vezette” állományfejlesztés a megszorított pénzügyi lehetőségek ellenére is lehetővé tette az olvasók jobb ellátását, mégpedig a jövő szükségleteinek különösebb sérelme nélkül.

Háttéradottságok, körülmények

Az említett könyvtár centralizált szolgáltatásokat nyújt az egyetemnek, amelynek 4400 hallgatója van. A könyvtár állománya meghaladja az 500 000 kötetet, ebből 45 000 kötet nagy olvasottsága miatt csak rövid-lejáratra kölcsönözhető, 4500 kötet pedig

csak helyben olvasható. Az állomány többi része, azaz a nagyraktári rész kölcsönzéssel hosszabb — 6 heti — időtartamra vehető igénybe. A folyóiratok elvileg nem kölcsönözhetők.

Minthogy az egyetem az újabb alapításúak közé tartozik, a könyvtári tevékenységet sem korlátozzák: szervezetében és munkaszervezésében rugalmasan igazodhat a változó körülményekhez. A könyvtár szervezeti felépítésében sem a szokásos — (fő)osztály szerinti — tagolódás honosodott meg. Az állományfejlesztésben erőteljesen érvényesül a szakterületi szemlélet, amelyet tovább erősítenek az oktatószemélyzettel fennálló jó személyes kapcsolatok. Mivel az egyetemen ún. könyvtári bizottság sem működik, a könyvtár főleg a könyveszerzésben eléggé önállóan járhat el. Gyarapodását túlnyomóan saját döntései határozzák meg. Az évenként fluktuáló könyveszerzési keretet sem osztják fel szakterületek szerint, vagyis a rugalmas állománygyarapításnak ilyen korlátai sincsenek.

A kölcsönzési adatok vizsgálata

A könyvtár az olvasói igények maximális kielégítésére törekedvén, állománygyarapítási munkájában messzemenően figyelembe veszi a kölcsönzési forgalom szakterületek szerinti elemzésének eredményeit. Korábban csak a rövidebb időre kölcsönözhető, viszonylag kis állományrész forgalmának adatait elemezték. A számítógépesítés előrehaladásával azonban megindult a hosszabb időre kölcsönözhető nagyraktári állományrész kölcsönzési adatainak sokoldalú, alapos vizsgálata is. Az 1975-től rögzített adatok kumulálása — több évre visszamenőleg — és sok szempont szerint való elemzése, konkrétan a *Geac Library System* házon belüli továbbfejlesztés 1981 nyara óta vált lehetővé. Ez az év egyébként is fontos változást hozott a könyvtár életébe a költségvetés jelentős megnyirbálása következtében.

A nagyraktárból a könyvek polcra kerülése utáni első két évben az egyes szakterületek irodalmát igen változatos arányban és intenzitással kölcsönözték ki (40—90%; a kölcsönzési átlag 0,5—4). Ezek az értékek igen meglepőek voltak, mert a nagy eltéréseket nem indokolták a potenciális használói körök nagysága közötti különbségek. Úgy tűnt, hogy a különböző szakterületek irodalomhasználóinak a könyvtár nem nyújt azonos vagy megközelítőleg azonos mérvű ellátást igényeik kielégítésében, vagyis az egyenlő kiszolgálás (paritás) elve nem látott biztosítottnak. E helyzetet természetesen javítani kellett.

A megoldás módja

Az 1981. év végén a könyvtár úgy döntött, hogy megoldást keres a kérdésre, bár tisztában volt vele, hogy ezáltal egész sor egyéb probléma is napirendre kerül (helyben olvasás, rövid lejáratú kölcsönzések, a folyóiratok használatának mértéke, a jövő szükségleteinek kérdése). Míg a könyvtár ezeket mérlegelte, 1981 közepén 10%-os költségvetés-csökkentést kellett elszenvednie, ami súlyosan érintette az állománygyarapítást is. A könyvtár e kényszerhelyzetben nem tűnődhetett tovább, és arra az álláspontra kellett helyezkednie, hogy szerzeményezését ezentúl az állományhasználati elemzések alapulvételeivel végzi, illetve további adatokat gyűjt az így előálló következmények ellenőrzésére.

Mivel az egyes szakterületeken az új szerzemények kölcsönzöttségi arányának és kölcsönzési intenzitásának szélső értékei között igen nagy eltérések mutatkoztak, arra lehetett következtetni, hogy azokon a szakterületeken, ahol az igények meghaladják az ellátást, a beszerzés erősítése, azokon pedig, ahol az ellátás messzemenően meghaladja az igényeket, a beszerzés csökkentése indokolt a megközelítőleg azonos ellátási szint eléréséhez. Másként szólva: ez utóbbiaknál elérhető megtakarításokat az előbbieknél kell felhasználni.

Az új állománygyarapítási törekvések kedvezően hatottak a kölcsönzési mutatók, illetve az ellátás alakulására. Mindkét mutató — a kölcsönzöttségi százalék és a kölcsönzési átlag — a kölcsönzések egészére vonatkozóan a gazdasági megszorítások ellenére is, emelkedni kezdett, igazolva, hogy az új szerzeményezési politika a kurrens igények kielégítése szempontjából eredményesebb, mint a korábbi volt. Az objektív adatokra támaszkodás tehát eredményesebbnek bizonyult a szubjektív döntéseknél.

Az elemzés során azonban nemcsak a szélső értékek megállapítására nyílt lehetőség, hanem arra is, hogy az egyes szakterületeken konkrétan melyek a leghasználtabb és a kevésbé vagy egyáltalán nem kölcsönzött könyvek. Ennek az lett az eredménye, hogy pl. az angol irodalom beszerzése számszerűleg ugyan 505-ről 387-re csökkent, kölcsönzési forgalma mégis megnövekedett (537-ről 609-re). Az elemzés igazolta továbbá azt a gyanút is, hogy az ún. "standing order" kapcsán beérkező könyvek jelentős részét (pl. a matematikaikat) egyáltalán nem kölcsönzik. Az idegen nyelvű földrajzi monográfiák ugyancsak népszerűtlenekek a használók körében.

Az eredmények értékelése

A szakcsoportok közötti viszonylatban végrehajtott változtatások mértékére jellemző, hogy az 1982/83. tanévben a jelentős pénzügyi megszorítások ellenére is a legfrekvenciáltabb szakterületeken jóval több könyvet szereztek be. E mennyiségnövekedés 11%-tól 129%-ig váltakozott. A kevésbé frekvenciált szakterületeken 9%-tól 73%-ig terjedt a csökkentés. Volt, ahol a beszerzés a meglévő szinten maradt. Az új törekvések sikerét az 1. táblázat szemlélteti. A táblázat adatainak értékelésénél a következő szempontokra kell figyelemmel lenni. Az A szakterület 1980/81. évi 88 tételes beszerzésének 68,2%-át kölcsönözték legalább egyszer a beszerzés

utáni első teljes egyetemi évben, az egy kötetre eső kölcsönzési átlag pedig 2,28 volt. Ezután a beszerzés megkétszereződött, de ez nem okozott csökkenést a használatban, hanem inkább emelkedést eredményezett. A beszerzés jelentős emelése tehát itt indokolt volt.

A B szakterület 1980/81. évi 288 kötetes beszerzésének mindössze 18,4%-át kölcsönözték az első teljes tanévben, az egy kötetre eső kölcsönzés átlaga pedig 0,31 volt. A beszerzés ennek figyelembevételével a következő években csökkent, ami a kölcsönzési mutatók növekedését vonta maga után. Annak ellenére, hogy az újabb értékek már bizonyos költséghatékonyságot tükröznek, még mindig a legrosszabbak között vannak, s így továbbra is indokolt e területen a szelektálás.

A C (igen kicsi) szakterület esetében az 1980/81. tanévi beszerzés 45,7%-át legalább egyszer kikölcsönözték a beszerzés utáni első teljes egyetemi évben, az egy kötetre eső kölcsönzések átlaga 2,06 volt. A következő két évben a beszerzés növekedett, ez azonban visszaesést okozott a kölcsönzési átlagban, vagyis a többletbeszerzés meghaladta az igényeket. Ezt látva a következő évben a beszerzést csökkentették, így mindkét mutató javult.

A D szakcsoportban az 1980/81. évi 244 kötetes beszerzést a következő években 300, 301, majd 348 kötetes gyarapodás követte 61,1, 64,7 és 68,4%-os igénybevétellel és a kölcsönzési átlag egyidejű javulásával. Majd mindkét hatékonysági mutató romlott, ami a jelentkező igényeket meghaladó ellátásra utal.

Az E szakterület 1980/81. tanévi nagyon alacsony – 40,4%-os, illetve 1,01 – mutatói alapján a beszerzés csaknem a felére csökkent, ezért mindkét mutató állandó javulást jelzett. Ennek ellenére a kihasználtság mértéke még mindig nem kielégítő, a beszerzendő művek szelektálására továbbra is nagy figyelmet kell fordítani.

Ezzel szemben az F szakterületen a beszerzések lényeges növelése ellenére is jelentős emelkedést ért el a mutatók az 1980/81. évekhez képest. Itt tehát a még magasabb szintű ellátás biztosítása is indokolt.

Ha az általános jellegű műveket és a bibliográfiai jellegű kiadványokat figyelmen kívül hagyjuk, ez az új állománygyarapítási gyakorlat lényegesen csökkentette a tárgyalt mutatók "ollónylásait", illetve abszolút értelemben javította ezeket a mutatókat. Nehéz lenne pontosan meghatározni, hogy e folyamatnak mely pontnál kellene megállnia. A táblázat adatainak ismeretében úgy tűnik, hogy a C és D szakterületek esetében lehetett észlelni azt a pontot, ahol a könyvtári ellátás már többet nyújtott, mint amennyit a használók igénybe tudtak venni.

1. táblázat
Egyes szakterületek 1980/81–1983/84. tanévi új szerzeményeinek kölcsönzését jellemző adatok

Szakte- rület	Beszer- zési év	Beszer- zett kötet	A legalább egyszer köl- csönöztek %-a	Kölcsön- zési átlag
A	1980/1	88	68,2	2,28
	1981/2	129	74,4	2,18
	1982/3	195	75,4	2,25
	1983/4	183	74,9	2,36
	1984/5	135	–	–
B	1980/1	288	18,4	0,31
	1981/2	151	10,6	0,15
	1982/3	71	33,8	0,54
	1983/4	66	36,4	0,89
	1984/5	74	–	–
C	1980/1	35	45,7	2,06
	1981/2	40	57,5	1,18
	1982/3	48	56,3	1,27
	1983/4	35	62,9	1,97
	1984/5	31	–	–
D	1980/1	244	61,1	1,87
	1981/2	300	64,7	1,56
	1982/3	301	68,4	2,07
	1983/4	348	56,0	1,52
	1984/5	258	–	–
E	1980/1	1017	40,4	1,01
	1981/2	556	44,4	1,22
	1982/3	554	49,3	1,25
	1983/4	578	52,2	1,42
	1984/5	539	–	–
F	1980/1	56	73,2	3,14
	1981/2	51	88,2	3,78
	1982/3	178	80,9	3,25
	1983/4	141	88,7	3,94
	1984/5	265	–	–

Az igény vezette állománygyarapítás és a gyűjteményi "egyensúly" kérdése

Az állományfejlesztés a tényleges kölcsönzések adataira támaszkodik, nem pedig az egyes szakterületek várható használóinak számát vagy a könyvtár korábbi hagyományait veszi alapul. Ezt a gyakorlatot támasztja alá az egyetemi tanszemélyzet kölcsönzéseinek szakterületenkénti elemzése is, amely szerint az ő kölcsönzéseik többsége kívül esik saját szakterületük szorosabban vett szakirodalmán. Nincs tehát egyenes összefüggés az egyes szakterületeken várható kölcsönzők száma és az érintett irodalom használata között. Ez újólag megerősíti a tételt: a gyakorlatnak inkább a tényleges körülményekhez és igényekhez kell igazodnia, semmint valamiféle ideális relevanciára törekednie.

Az állományfejlesztés és a gyűjteménnyé szervezés "egyensúlya" legfeljebb csak abban "sérül meg", hogy a közvetlen használatra egyáltalán nem vagy csak csekély mértékben számot tartható műveket feláldozzák a nagyobb használatra számító művek beszerzésének "oltárán".

Az igény vezette állománygyarapítás és a kutatás kérdése

Az a feltevés, hogy a fenti állománygyarapítási módszer nem gondoskodik kellőképpen a jövő kutatási szükségleteiről, voltaképpen nem cáfolható meg teljesen. Érdemes tehát megvizsgálni azokat az érveket, amelyek felhozhatók ez ellen az aggály ellen, mert csak ezek győzhetik meg a kételkedőket, hogy a kutatás szempontjából esetleg jelentkező veszteségek nem elfogadhatatlan mértékűek.

A kutatók által ténylegesen kölcsönzött dokumentumok vizsgálata jó adatokat szolgáltat a vitás kérdés megválaszolásához. Egy adott napon jegyzékbe vették az egyetemi oktató- és kutatószemélyzet, valamint a doktori vizsgára készülő hallgatók részére kikölcsönzött 6000 könyvet, és azt 50 szakcsoport szerinti bontásban különféle elemzéseknek vetették alá. Különös figyelmet fordítottak azokra a művekre, amelyeket feltehetően érintett volna, ha

az új szerzeményezési politika már korábban is érvényben lett volna. Az elemzések kimutatták, hogy a nagyon ritkán használt könyveket a kutatók is feltételesen ritkán igénylik.

A kutatói érdeklődés ellenpróbájaként, a nagyobb használatnak kitett és a kutatóknak rövid időre kikölcsönzött könyveket is bevonták az elemzésbe. Megállapíthatták, hogy a kutatói kölcsönzések mintegy fele a nagyon frekvenciált művek közül származik (esetükben az egy kötetre eső kölcsönzési átlag eléri vagy meghaladja évenként a 4-et).

Bár ez az elemzés igazolja a végrehajtott változtatások indoklását, de — s ezt hangsúlyozni kell — nem menti fel a könyvtárat attól, hogy alaposan megvizsgáljon minden olyan körülményt, amely az általános elv alkalmazását nem teszi elfogadhatóvá.

További ellenvetés lehet a kutatói érdekek védelmében, illetve az új állományfejlesztési törekvésekkel szemben, hogy a módszer az új beszerzéseket helyezi előtérbe, amit a kutatói használat nem támaszt kellőképpen alá. Ezzel szemben tény, hogy a kutatók kölcsönzési gyakorlatában a legújabb publikációk túlsúlya a vártnál jóval nagyobb. Az ugyan még nem volt meglepő, hogy a nyelvészetben, a biokémiában és az orvostudományban a kutatói kölcsönzéseknek több mint 90%-a az 1970 után megjelent művekre vonatkozott, az azonban már nem volt várható, hogy — három szakterület (vallás, a fizika részterületei, angol) kivételével — valamennyi szakterületen az összes kölcsönzésnek több mint a fele volt új keletű irodalom. Általában elmondható, hogy a kurrens beszerzések a jövő szempontjából is megállják a helyüket, s előreláthatóan segíteni, nem pedig akadályozni fogják a kutatást 10 év múlva is.

/PEASGOOD, A. N.: Towards demand-led acquisition? Experiences in the University of Sussex Library. = Journal of Librarianship, 18. köt. 4. sz. 1986. p. 242—256./

(Balázs János)

A könyvtári rutinfeladatok és a vezetési információs rendszer

A *Birminghami Politechnikum könyvtárának* (Birmingham Polytechnic Library) technikai szolgálatok osztálya (Technical Services Section) évek óta rendszeresen jelentéseket készít tevékenységéről. Ezek korábban manuálisan gyűjtött és

elemzett adatok alapján készültek, az utóbbi években azonban ezen a téren is szerepet kapott a számítógépesítés és ennek kapcsán az ún. vezetési információs rendszer (management information system = MIS) megvalósítására irányuló törekvés is.